
Д. Селютін,
здобувач кафедри соціології і політології
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого

Глобалізація й демократизація як чинники універсалізації стандартів прав та свобод людини

Наслідки й перспективи глобалізації викликають численні дискусії серед науковців. Вочевидь, що і правова сфера не може розвиватися поза світових тенденцій. Метою нашого дослідження є виявлення багатовекторних впливів на процес становлення стандартів прав та свобод людини. Необхідно зазначити, що серед фахівців є різні точки зору щодо сутності та наслідків глобалізації. Так, гіперглобалісти (К. Омас, В. Рістон, Д. Гуєнно) стверджують, що глобалізація є початком нової ери світової історії. На їх думку, економічні та політико-правові процеси, які відбуваються в ході глобалізації, викликають переміщення не тільки товарів та послуг, але й ідей та культурних цінностей, оскільки створюють нові потреби та уявлення про цивілізований спосіб життя. Внаслідок поширення продукції масової культури в новому світі, яким керують корпорації та міжнародні компанії, національні культури поступаються місцем новим культурним гібридам, позбавленим етнічної та історичної самобутності. Скептики (П. Хірст, Дж. Томпсон, С. Хантінгтон) дотримуються думки про керівну роль

у глобалізації не корпорацій, а національних урядів, що посилює розбіжності між країнами і в майбутньому може призвести до конфлікту цивілізацій. Трансформісти (Е. Гідденс, Дж. Розенау) не шукають єдиного — економічного, політичного чи інформаційного — чинника глобалізації, зазначаючи, що ця сила має комплексний характер впливів на суспільство й культуру та породжує тим новий світ¹.

З нашої точки зору, визначення сутності, наслідків та перспектив глобалізації у контексті становлення стандартів прав людини потребує дослідження ціннісного аспекту цього явища. Всеосяжне розуміння глобалізації неможливе без урахування її особистісного, соціального та культурного аспектів, які й інтегруються в межах ціннісного виміру. Пришвидшення й успіх глобалізації багато в чому залежать від того, наскільки економіка, політика та право зуміють «культуроцентруватися», тобто вписати себе до загальної логіки процесу розробки нових універсалій, символів та цінностей².

В еру глобалізації в царині становлення уніфікованих стандартів прав людини, а особливо їх імплементації в різних правових системах, постає низка проблем. По-перше, виникають суперечності між тенденціями уніфікації, характерними для інтеграційних процесів, і соціокультурною самобутністю регіональних цивілізацій й національних суспільств. По-друге, демократія, як підґрунтя правової держави, здатна затвердитися тільки тоді, коли виростає з надр суспільства, з власних соціокультурних передумов і традицій, особливостей світосприймання й менталітету населення. Тобто в світі формуються різні типи демократії та різні підходи до розуміння прав людини, що не збігаються із західним зразком й навіть з ліберальною моделлю.

Разом з тим можна стверджувати, що важливим наслідком глобалізації, який безпосередньо впливає на становлення уявлень

¹ Див.: Иконникова, С. Векторы и ориентиры культурологии в пространстве глобализации / С. Иконникова // Вопр. культурологии. – 2008. – № 1. – С. 4–8.

² Див.: Толстых В. Социокультурный вызов глобализма / В. Толстых // Глобализация и идентичность: хрестоматия / В. Толстых. – Харьков: Эксклюзив, 2007. – С. 344–361.

про права людини, є демократизація суспільного життя у багатьох країнах світу. Права і свободи людини є такою цінністю яка репрезентована в усіх формах і процедурах демократії. Саме для захисту і реалізації цієї цінності існує демократія. Демократія має сенс тільки з огляду на те, що людина виступає носієм певних невідчужуваних прав і свобод, навіть за умови, коли багато хто з громадян нехтує цими правами, зневажає ними та вважає розмову про них «балачками». Конституційний правовий порядок є такою системою відносин, за якої всім надається найбільша з можливих свобода самодіяльності і самовизначення¹.

Саме ліберальна демократія породила та утвердила як одну із основних цінностей свободу совісті й віротерпимість, а деякою мірою й сама була породжена нею. Адже історично свобода совісті (визнання того факту, що найвищим суддею щодо вірування і переконання людини є її совість) була тим здобутком Реформації, який викликав велике зрушення у людській свідомості і з часом спричинив формулювання й конституційне утвердження інших цінностей політико-правової культури². Важливе значення цієї цінності полягає в тому, що вона дає змогу знаходити й ефективно використовувати форми нормального співіснування громадян, які дотримуються різних релігійних уподобань або ж узагалі є атеїстами. Демократичні принципи в їх сучасному розумінні виводять питання віри з «фокусу» моральних вимог, які можуть висуватися до громадянина з боку суспільства. Релігійні вподобання та переконання людини визнаються цариною індивідуального вибору, куди не може втручатися держава та інші люди.

Для того щоб громадянин міг реалізувати себе як головний агент (актор) демократичного суспільства, захистити свої права та свободи, необхідна наявність певних чинників і умов, які також становлять (і репрезентують) основні правові цінності демократії. Це, в першу чергу, свобода слова, контекст якої створюють вільні

¹ Див.: Клімов О. В. До питання про права і свободи людини / О. В. Клімов, Г. П. Клімова // Матеріали X Харківських міжнародних Сковородинівських читань: в 2 ч. – Ч. 2. – Х.: Екограф, 2003. – С. 44–47.

² Див.: Снегірьов В. В. Релігійна свобода та права людини в сучасному державознавстві / В. В. Снегірьов // Матеріали X Харківських міжнародних Сковородинівських читань: в 2 ч. – Ч. 2. – Х.: Екограф, 2003. – С. 96–99.

в своїх діях і захищені законом засоби масової інформації (ЗМІ), що дають змогу громадянам бути по-справжньому обізнаними зі станом справ у країні. Через ЗМІ людина може висловити своє судження стосовно тієї чи іншої суспільної проблеми, того чи іншого політичного діяча. Саме у глобальному громадянському суспільстві відбувається вільний обіг інформації, на який не може впливати держава, обмежуючи право громадянина на отримання достовірних фактів.

У системі прав і свобод людини важливе місце належить захисту людської гідності. Усвідомлення кожним особистої значущості, власної людської місії, унікальності, самобутності й невизначеності — це одна із докорінних чеснот демократичного світогляду і водночас один із наших громадянських обов'язків. Громадянин — носій гідності та її захисник. Гідність — це складова авторитету громадянина, його самоповаги й поваги до інших, а повага до людини є умовою виховання і вкорінення поваги до суспільства.

Кожна людина — неповторне творіння, і це потрібно усвідомлювати й цінувати, розвивати й відповідально застосовувати в житті, розуміючи, що гідність є породженням і умовою свободи. По-справжньому гідною може бути тільки вільна людина. Гідність змушує громадянина діяти, ставати на заваді порушенням принципів і основ демократичного ладу, протидіяти будь-яким утискам свободи. На нашу думку, глобалізаційні процеси, сприяючи демократизації у світі, пробудили почуття власної гідності багатьох народів.

При цьому повага до іншого і його визнання ґрунтується не на якихось утилітарних міркуваннях (поважати «за щось» або «заради чогось»), а виключно на тому, що людину поважають як таку, шанують у ній людське, визнаючи належність до людського роду — смертного, але спроможного на безсмертні справи, здатного залишати за собою «нетлінні сліди»¹. Повага до людської гідності вимагає глибоко вкоріненої в культурі терпимості (толерантності), визнання невідчужуваних прав за всіма людьми, хоч

¹ Гордієнко К. Розвиток соціальної культури особистості в молодіжному середовищі / К. Гордієнко // Соц. психологія. — 2006. — № 3. — С. 66–75.

би йшлося про звинувачуваних, засуджених, навіть невинуватих рецидивістів. Культивування гідності й толерантності цивілізує суспільство, звеличує людину, розкріпає її. Необхідно зазначити, що глобалізація загострила проблему поваги (у широкому міжцивілізаційному контексті) до традицій та звичаїв незахідних народів та їх представників, що мешкають у інокультурному середовищі.

Таким чином, гідність людини передбачає визнання й забезпечення її моральної автономії. Це означає, що людина здійснює своє самовизначення вільно й неупереджено, користуючись власним розумінням щастя й добра. Ніхто не може пред'явити людині невинуватих та примусових моральних претензій, що суперечать її власному переконанню й совісті. Ніхто не може вплинути на ідеологічні, релігійні або інші вподобання людини. Це сфера її вільного вибору. Визнати за членами суспільства їхню моральну та практичну автономність означає забезпечити їм статус свободи, успіху в справах. Саме цій меті слугує більшість записаних у конституціях держав прав і свобод. Отже, всі законодавчі акти, що ґрунтуються на економічній і політичній доцільності, повинні визнаватися правомірними лише тією мірою, якою вони не суперечать конституційному статусові невідчужуваності.

У контексті нашого дослідження необхідно підкреслити, що демократія орієнтує людину на стійкий і свідомий інтерес до соціального життя, на усвідомлення власних інтересів та пошук шляхів їх втілення (захисту). Зазвичай людина не буває одинокою у тих чи інших вимірах свого соціального існування. Демократія ж послідовно передбачає й виходить з того, що людина налаштована на взаємність, відповідальність, сумлінне ставлення до громадянських обов'язків. Вочевидь, можна стверджувати, що ціннісні виміри демократії органічно обумовлюють успішність дії особи в суспільстві.

Особливого значення в умовах глобалізації та демократизації набуває право людини на безпечне існування у зв'язку з поширенням тероризму та екологічними проблемами. Так, наприклад, дослідники з США зазначають, що проблему прав людини й демократизації політичних режимів потрібно розглядати в контексті

принципової зміни механізмів забезпечення безпеки в умовах активізації міжнародної терористичної мережі і появи нових ризиків для світової системи безпеки. Виходячи з цього, проблема втручання в суверенні справи інших держав розглядається США не тільки у зв'язку з просуванням цінностей демократії, у тому числі й прав людини та гуманістичних ідеалів, але й у контексті права держави (у цьому випадку — США) на самооборону. Отже, таке розуміння завдань забезпечення національної і міжнародної безпеки обумовлюють позицію США, згідно з якою права людини і цінності демократії не є винятковою прерогативою суверенних держав та їх національних урядів¹. Фактично мова йде про те, що в умовах глобалізації керівництво США надає собі право порушувати суверенітет держав заради захисту демократичних прав та свобод. Така позиція без узгодження з нормами міжнародного права та уставом ООН є неправовою та авантюристичною.

Фактично ми є свідками того, як універсалізація стандартів прав та свобод людини супроводжується не тільки новими деклараціями про їх забезпечення, але й використовується як привід для агресивних дій з боку одних держав відносно інших. Крім того, положення про наявність у людини природних прав, так само як і їх перелік, неможливо обґрунтувати юридично, воно є умоглядним висновком з європейських ідеологічних доктрин Просвітництва, які спиралися, у свою чергу, на європейську філософську традицію. Справді, неможливо визначити універсальність євроатлантичних цінностей (та й взагалі будь-яких інших цінностей), якщо вони не сприймаються іншими народами і їх доводиться насаджувати дуже часто силою. Аргумент про те, що збройне втручання у внутрішні справи суверенної держави запобігає порушенням прав людини і навіть можливим жертвам від дій тоталітарного режиму в майбутньому, нейтралізується принциповою незнанням, недоведеністю і неперевірюваністю майбутніх подій².

¹ Див.: Пироженко В. Євроатлантичні цінності й місіонерство США: конфлікт ідеалів та національних інтересів / В. Пироженко // Політ. менеджмент. — 2007. — № 2. — С. 123–136.

² Див.: Пироженко В. Євроатлантичні цінності й місіонерство США: конфлікт ідеалів та національних інтересів / В. Пироженко // Політ. менеджмент. — 2007. — № 2. — С. 123–136.

Цінності економічної й політичної свободи, демократії, індивідуалізму, прав людини, що виникли як історична відповідь на певний історичний виклик, широко й успішно впроваджувалися в різних країнах з найрізноманітнішою специфікою, щораз одержуючи різні форми й масштаби застосування в їх політичній системі. Ця обставина висвітлює чудову якість цих цінностей — їх технологічний характер. Однак побічним ефектом технологічної сторони демократії є принципова неможливість перетворення її на самодостатню цінність внутрішньої і зовнішньої політики держави. Демократія, як і будь-яка технологія, має суто прикладне значення. І там, де ця технологія не спрацьовує, вона повинна або вдосконалюватися, або видозмінюватися. Як технологія, народовладдя, демократія має цінність лише тією мірою, якою вона може сприяти виконанню інших, більш важливих і пріоритетних завдань та цілей суспільного розвитку, серед яких чільне місце посідає проблема захисту прав та свобод громадянина.

Отже, глобалізація та демократизація в цілому сприяють уніфікації стандартів прав та свобод людини, але при цьому держава повинна зберігати національно-культурну ідентичність власного суспільства та піклуватися про безпеку людини. У цьому контексті необхідно здійснювати комплексну оцінку рівня можливих загроз щодо прав та свобод людини і враховувати певні аспекти їх забезпечення:

— гарантія прав і свобод людини в усіх сферах суспільного життя;

— державні механізми забезпечення та реалізації прав і свобод людини та права нації на самовизначення (політичне, культурне, економічні);

— демократичний механізм формування політичної влади в державі, який дає можливість окремій людині та суспільству в цілому через механізми народовладдя визначати основні параметри життєдіяльності соціуму й взяти активну участь у державотворенні.

Безумовно, саме державні органи та громадські правозахисні організації є гарантами непорушності прав та свобод людини. Таким чином, на державу покладено обов'язки забезпечення від-

повідних прав людини і народу в цілому. Так, частина 2 статті 3 Конституції України визначає, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а стаття 11 Конституції України визначає, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України¹.

¹ Конституція України: прийнята Верхов. Радою України 28 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.